

PEKİTİRME SÖZCÜKLERİ, SIFAT TAMLAMASI VEYA KİLEME MİDİR?

Yrd. Doç. Dr. Necmi AKYALÇIN,

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, E-mail: nakyalcin@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, dümdüz, yemye il, simsiyah, opolgun, büsbütün, kaskatı... gibi Türkçe peki tirme sözcüklerinin yazımı, türü ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu sözcüklerin ikileme söz öbeği olarak kabul edilip edilemeyeceği ve op olgun, büs bütün, düm düz... gibi ayrı olarak yazılmalarının doğru olup olmayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Peki tirme sözcükleri, kileme, Söz öbeği.

ARE THE WORDS OF REINFORCEMENT (IN TURKISH) ADJECTIVE – COMPOUNDS OR REDUPLICATIONS?

ABSTRACT

This study focuses on the spellings, types and characteristics of emphatic (partial) reduplication words such as 'very straight' (dümdüz), 'very green' (yemye il) 'dead ripe' (opolgun), 'pitch black' (simsiyah), 'entirely' (büsbütün) and 'hard as a rock' (kaskatı) in Turkish. This study, investigating whether emphatic (partial) reduplications can be categorized as reduplication, also examines whether these words can separately be written like 'düm düz' (dümdüz-very straight), 'büs bütün' (büsbütün-entirely) and 'op olgun' (opolgun-dead ripe)

Key Words: Emphatic (Partial) Reduplication, Reduplication

Bu çalı manın evrenini (ERG N, 2012:379) adlı çalı mada peki tirmeli (yemye il, kıpkırmızı, tertemiz, masmavi, çırılçıplak, yapayalnız vb) sözcüklerin yazımına ve sözcük türüne ili kin ortaya atılmı ve sorunlu olarak de erlendirilen görü ve bu soruna ili kin önerilen çözüm yolları olu turmaktadır. Öncelikle bir sözcük türü olarak ikileme ele alınmı tır.

kileme konusunda kimi ara tırmacılarca yapılan açıklamalar öyledir.

“Aynı sözcü ün yinelenmesi, anlamları yakın ya da kar it, sesçe benzer sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla olu an sözcük kümelerine ikileme denir.” (AKSOY, 1988:50).

“ kileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı peki tirmek, kavramı zenginle tirmek amacıyla, aynı sözcü ün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut kar it olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcü ün yay yana kullanılmasıdır.” (HAT BO LU, 1981: Önsöz)

“Anlatımı daha güzel ve etkili duruma getirmek için aralarında ses benzerli i bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasına ikileme denir.” (HENG RMEN, 2002:411)

“Anlamı güçlendirmek için aynı sözcü ün yinelenmesi, anlamları birbirine yakın, kar it olan ya da sesleri birbirini andıran sözcüklerin yan yana kullanılmasıdır.” (TÜRKÇE SÖZLÜK, 1983:568)

“ kileme, anlamı kuvvetlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, e anlamlı veya zıt anlamlı kelimelerin yan yana kullanılmasıdır” (SAM , C.2: 550)

“Aynı sözcü ün yinelenmesi, anlamları yakın ya da kar it, sesçe benzer sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla olu an sözcük kümelerine ikileme denir” (AKSOY, 1988:50)

2007 yılında hazırlanan ikilemelerle ilgili ilk sözlük olan; Türkçe kilemeler Sözlü ü (AKYALÇIN, 2007:14) adlı çalı mada m, p, r, s ve l, a, e harfleriyle olu turulan (yemye il, kıpkırmızı, tertemiz, masmavi, çırılçıplak, yapayalnız...) peki tirme sözcüklerinin kimi ara tırmacılarca ikileme olarak görüldü ü; örneklerle belirtildikten sonra, bu sözcüklerin ikileme olarak de erlendirilemeyece i; bundan dolayı da söz konusu peki tirmeli yapıların sözlü e alınmadı ı net olarak ortaya konmu tur.

Daha sonra Ça da Türk Dili adlı dergide yazılan makaleyle de bu konuya de inilmi ve peki tirmeli sözcüklerin ikileme olamayacakları açıklanmı tır.

“Dilimizde ‘m, p, r, s’ ünsüzleri ile (masmavi, apak, tertemiz, yemye il... gibi) yapılan peki tirmeler, örneklerden de anla ılaca ı gibi bazı adların ilk heceleri alınarak **ye+m+ye** il sonra ona uyarına göre bu dört harften biri getirilerek yeni bir sözcük olu turulur. Bu olu turulan yeni sözcük de asıl sözcü ü daha belirgin, peki mi duruma getirir. Ancak bu yapı görüldü ü gibi tek sözcükten olu ur. Oysa ikileme sözcü ünün tanımı yapılırken en az iki sözcükten olu an öbek denmektedir. Peki tirme sözcükleri ise tek sözcük olmalarıyla zaten bu tanımın dı ında kalmaktadır. Ancak bazı ara tırmacılar tek sözcükten olu an bu yapıları (MÜLLER, Hans Georg, 2003:43), (AKSAN, Ye im, 2001:Giri , Ömer Demircan’ın Emphatic Reduplications in Türkisch adlı makalesine gönderme yapılarak) ve (ERG N,

Muharrem, 2000: 375) ikileme olarak de erlendirmektedir. Buna katılmak olası de ildir; yoksa ikileme teriminin tanımının de i tirilmesi gerekir. öyle ki; “ kilemeler yeme il, kıpkırmızı, tertemiz, masmavi peki tirme sözcüklerinde oldu u gibi tek sözcükten de olu abilir.” Ancak böyle bir tanımın arkasından ba ka bir açıklama yapma zorunlulu u kar ımıza çıkacaktır. Belli harflerle yapılan peki tirmeler peki tirme sıfatları içerisinde de il ikilemeler içerisinde de erlendirilmelidir. Böyle bir açılım sanırım pek kabul görmeyecektir. Bundan dolayıdır ki peki tirmelere tek sözcükten olu ma özelliklerinden dolayı ikileme denmesi do ru de ildir. Kaldı ki bu yapılarda tas tarak, kap kaçak yapılarındaki anlam geni lemesi de söz konusu de ildir. Yeme il: çok ye il, tertemiz: çok temiz, masmavi: çok mavi, taptaze: çok taze anlamının dı na çıkamamaktadır. Bundan dolayı bu yapıların ikileme olarak de erlendirilmesi do ru bir yakla ım olmasa gerek.” AKYALÇIN, 2008:338)

Bu açıklamalardan da anla ılaca ı üzere, yapı olarak ikilemeler iki sözcükten olu an söz öbekleridir. kilemeyi olu turan sözcüklerin aynı, kar ıt veya yakın anlamlı olması ya da aynı sözcü ün yinelenmesi, durumu de i tirmemektedir. Tekrar öbe i veya ikileme, söz öbe i olarak iki sözcükten olu maktadır.

Bu durum ilaveli tekrarlar olarak de erlendirilen “Ba a bir ses ilâve edilenlerde vokalle ba layan kelimelerin do rudan do ruya ba ina, konsonantla ba layanların o konsonantı kaldırılarak yerine bir m sesi getirilir. Böylece elde edilen kelime tekrarın ikinci unsuru olarak kullanılır. adam madam, su mu, i mi , ko tu mo tu, deniz meniz” (ERG N,2012:378) yapılan ikilemeler için de aynıdır. Çünkü ikileme m sesi/harfi getirilerek aynı sözcü ün tekrarıyla olu turulmakta ve yine iki sözcükten olu maktadır. Bu tür ikilemeler dilimizdeki hemen tüm sözcüklerle olu turulabilmektedir.

Ancak kimi ara tırmacılar peki tirme sözcükleriyle de ikileme olu turulabildi i görü ündedirler.

“ kilemeler dilimizde çok yaygın olarak kullanılırlar. Bu ikilemeler içinde yalnızca ilâveli tekrarlar adı da verilen peki tirmeli sıfatlar biti ik yazılır.... lâveli tekrar olan ikilemelerden bazıları unlardır: apaçık, bembeyaz, kupkuru, büsbütün, darmada ınık, çepçevre, koskocaman. Bunların benzerleri daima biti ik yazılır.” (EKER, 2005:503)

“ laveli tekrarlar 2- Ba a hece ilâve edilenlerde umumiyetle bir kısım sıfatların ilk heceleri alınır; bu hecelerin sonuna vokalle bitiyorlarsa do rudan do ruya, konsonatla bitiyorlarsa o konsonatları atılarak m, p, r, s seslerinden biri getirilir; meydana gelen, ilk heceden do ma bu unsur ayrı bir kelime gibi asıl kelimenin önüne getirilir; böylece hece tekrarına dayanan, bir bakıma tekrar diyebilece imiz bir gurup ortaya çıkar: düm düz, yem ye il, ap açık, sap sarı, çar çabuk, çır çıplak, büs bütün, kas katı misallerinde oldu u gibi. Bazen p’den sonra bir a, e, r’den sonra bir il, il getirildi i de görülür: sapa sa lam, güpe gündüz, düpe düz, çırıl çıplak misallerinde oldu u gibi.

Bu guruba tekrarlama yolu ile yapıldı ı, a a ı yukarı mânâ ve fonksiyon bakımından da tekrara benzedi i için tekrar diyoruz. Fakat vurgu bakımından, birincisi ikincisinin mânâsına kuvvet veren iki unsurun asıl ve yardımcı unsur durumları bakımından bunların tekrar olmadıklarını, sıfat tamlamasına benzediklerini de hemen belirtmeliyiz. Gerçekten bu guruplarda türetilen birinci unsur kuvvetli vurgulu olup gurubun vurgusunu üzerinde ta ır. Tek ba ina mânâlı olmamakla beraber ek olmayan, kuvvetli durumu ve fonksiyonu dolayısıyla bir çe it kelime olan, tekrarlardaki uydurma kelimelerden sayılabilecek bu unsuru

daimâ ayrı yazmak lâzımdır.” Ergin, 2013: 25. Alıntıya bakıldı ında 1- Sıfat olan sözcüklerin ilk hecelerine getirilen m, p, r, s harfleriyle yem ye il, kıp kırmızı, ter temiz, mas mavi gibi tekrar denebilecek söz öbeklerinin ortaya çıktı ı söylenmektedir. Hatta bu durumun düpe düz, çırıl çıplak örnekleri için de geçerli oldu u söylenmektedir. 2- Bunların, tekrar olmadıkları, sıfat tamlamasına benzedikleri söylenmektedir. 3- Tekrarlardaki uydurma kelimelerden sayılabilecek bu unsuru daimâ ayrı yazmak lâzımdır denmektedir. (ERG N, 2012:379)

Alıntının yapıldı ı kitap üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri ile Türkçe Ö retmenli i bölümlerinde kaynak kitap olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki yukarıdaki alıntıda peki tirme sözcüklerinin tür ve yazımına ili kin bilgiler daha da önemli duruma gelmektedir. Yani söz konusu kitap sıradan bir kaynak de ildir. Bu kitapta peki tirme sözcükleri sözcü ün ilk hecesine uyarına göre getirilen m p r s veya l ile a, e sesleriyle yazıldıktan sonra di er sözcükten ayrı yazılmaktadır. öyle ki:

Ye il sözcü ü önüne geldi i bir adın renk özelli ini ortaya koyar, yani ye il kazak dedi imizde kaza ın ye il renkli oldu unu belirtiriz. Kimi durumlarda bu kaza ın renginin her yanının ye il oldu unu, çok ye il oldu unu belirtmek için de ye il sözcü ünün ilk hecesini alır ve peki tirme seslerinden **m** sesini bu heceye **Ye+m** biçiminde ekleriz. Sonrasında olu turulmu bu **Ye+m** hecesini asıl sözcü e **Yemye il** biçiminde ekler ve tek sözcük olarak söyleriz. **Yemye il** kazak dedi imizde de ye il rengini peki tirmi oluruz. Yazımı da örne imizde oldu u gibi tek sözcük biçimindedir. Bu yazım biçimi **masmavi, tertemiz, kıpkırmızı** sözcükleriyle **sapasa lam, çırılçıplak** peki tirmeleri için de geçerlidir. Yemye il kazak sıfat tamlamasıdır; ancak bu peki tirilmi sözcü ü (ERG N, 2012:379) kayna ındaki gibi **Yem ye il** diye ayrı yazdı ımızda bir sıfat tamlaması söz konusu olamaz. Çünkü **ye il** adının önündeki **yem**, ye il sözcü ünün peki tiricisi bir hecedir. Nasıl ye il diye bir soruya **Yem** yanıtı verildi inde **Yem** hecesinin veya “kayna ın söyledi i gibi” sözcü ünün bir anlamı yoktur; yani Sözlü e bakıldı ında **çok** anlamı olan bir **Yem** sözcü ünü bulmak olası de ildir. Zaten Türkçede bu anlamda bir sözcük de yoktur. Sözlükte bulsak bulsak **Yem: hayvan yiyece i** anlamını bulabiliriz. Bu sözcü ün de **ye il** sözcü ünün önüne ayrı olarak yazılan ve ona çok anlamı katan peki tirme hecesi **Yem** ile hiçbir ilgisi yoktur.

(ERG N, 2012:379) kayna ındaki di er örnekler için de durum aynıdır. Yani **çırıl çıplak** olarak ayrı yazılmı olan peki tirme sözcü ünün **çırıl** bölümü **çıplak** sözcü ünün sıfatı olma özelli inden çok peki tirme bölümüdür ve ayrı yazılması yazım kurallarına da aykırıdır.

öyle ki:

“Vasfın yo unlu unu salt olarak yüksek derecesiyle gösteren sıfatlara berkitme sıfatları adını veriyoruz. Türkçede berkitme sıfatları en çok benzer hece katkısı (paronomasie) yoluyla olur. Bu da vasıflama sıfatlarının ilk hecelerini m p r s sesde lerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin ba ına getirmek suretiyle yapılır. Apaçık kapkara besbelli tertemiz yemye il kaskatı apak dümdüz cascavlak basbaya ı gibi. Böylece ilk hecede önseslerin tekrarlanması sa lanmı olur” (BANGUO LU, 1986: 348)

“Sıfatlarda Peki tirme (Peki tirmeli sıfatlar) Paki tirilecek sıfatın ilk ünlüsüne kadar olan bölümü peki tirme ünsüzleri (m, p, r, s)’nden uygun dü eniyle kapatılarak elde edilen

peki tirme seslemi, sıfatın baına eklenir. Ye(m)ye il ova, kı(p)kızıl güne , te(r)temiz oda, do(s)do ru çizgi... “m, p, r, s”li peki tirmelerde kimi zaman tek sesleme yetinilmez; peki tirme, ünlü uyumlarına göre peki tirme ünlüsü (a,e)’nden biriyle ya da “l” ünsüzüyle iki seslemlilik olarak gerçekleştirilir: sap(a)sa lam, yap(a)yalnız, düp(e)düz, gep(e)genç; çır(ıl)çıplak, sır(ıl)sıklam...” (B LG N, 2002: 240)

“Türkçede ço u kez sıfatın, bazen de adın ilk hecesindeki ünlünün, ba taki ünsüzle birlikte, m, p, r, s ünsüzlerinden biriyle veya ünlüyle ba layan bir adın veya sıfatın yalnız –p– ünsüzüyle kapatılmasıyla ortaya çıkan hecenin, aynı sıfatın veya adın baına eklenmesiyle kurulan kelime.” Biçiminde açıklama yapılmaktadır. (TDK, peki tirmeli sıfat)

“Peki tirmeli sözcüklerin ba larına getirilen önek de erli peki tirme seslemleri , sözcü e bitilik yazılır. Bembeyaz, gömgök, yamyassı...” (B LG N, 2002: 130)

Örnek alıntılarda da açıkça ortaya kondu u üzere peki tirmeli sözcükler, peki tirme hecesiyle birlikte/bitilik yazılır. E er söz konusu (ERG N, 2012:379) kaynakta yazıldı ı gibi bu peki tirme sözcüklerinin ayrı yazılması yöntemi benimsenirse bundan sonra yazılacak tüm yazım kılavuzlarında ayrı olarak gösterilmesi gerekir. Ayrıca Türkçe Sözlükte de bu tür yazımlara uygun madde ba larının olması gerekir. Böylesi bir durum Türk Dilinin yazım kuralları ba lamındaki özelliklerine uygun görünmemektedir. <http://www.tdk.gov.tr/> adresli TDK Yazım Kılavuzu ve Güncel Türkçe Sözlükte arama yaparken ayrı olarak **yem ye il** diye yazıldı ında herhangi bir sözcü e ula ılamamaktadır. Ancak sözcük **yemye il** biçiminde bitilik olarak yazıldı ında; her yanı ye il, çok ye il açıklaması kar ımıza çıkmaktadır.

Bunlara ilaveli tekrar; yani ikileme diyecek olursak öyle bir durumla da kar ıla ırız: tas tarak, çul çaput, çer çöp ve benzeri ikilemeleri **tas+ı tarak/ +ı, çul+a çaput+a, çer+den çöp+ten** gibi eklerle kullanabilmekteyiz. Ancak **ye+m ye il, te+r temiz, kı+p kızıl, ma+s mavi, ya+p+a yalnız** gibi yapıları ayrı yazdı ımızda ve bir tür ikileme saydı ımızda **yem+i ye il+i, ter+e temiz+e, kıp+tan kızıl+dan, mas+ın mavinin** veya **yapa+dan yalnızdan** biçiminde kullanabilmemiz çok zordur. E er bunlar ikileme olsalardı bir ekilde ikilemelere getirdi imiz eklerle kullanılabilmeleri gerekirdi. Görüldü ü üzere bu mümkün olmamaktadır. Çünkü bu sözcükler peki tirmeli sözcüklerdir ve tek sözcük olarak **yemye il+i, tertemiz+e, kıpkızıl+dan, masmavi+nin veya yapayalnız+dan** biçimlerinde kullanılmalıdır. Ayrı olarak yazılmaları do ru de ildir. Bu sözcükler kategorik olarak da **kıpkırmızı elma** dedi imizde peki tirmeli sıfat, su **kıpkırmızı akıyordu** dedi imizde peki tirmeli zarf olur. **Kıp kırmızı, yem ye il, çar çabuk, çırıl çıplak, op olgun** biçiminde peki tirme hecesiyle peki tirilen sözcü ü ayrı olarak yazarak bu yapıları ikileme kategorisine almak do ru bir yaklaşı m olmasa gerek.

SONUÇ

Peki tirme sözcüklerinin (ERG N, 2012:379) adlı kaynakta ayrı olarak yazılarak verilmesi ve bundan sonra böylesi bir yazımın benimsenmesinden söz edilmesi do ru bir yaklaşımdır. Peki tirme sözcüklerinin ilk heceleri her ne kadar tekrarlanıyor olsa da bu tekrarlanan hecelerin sözcü e birle ik olarak yazılmaları gerekti inden dolayı bu sözcü e ikileme denemez. Aynı peki tirmeli sözcü ün **op olgun** biçiminde ayrı yazılarak **olgun** sözcü üne ad **op** hecesine de sıfat diyerek **op olgun** yapısını da sıfat tamlaması olarak de erlendirmek pek do ru bir yol olmasa gerek. Bundan dolayıdır ki bu çalı mada, yukarıda örnekleri verilen ve benzer di er peki tirmeli sözcüklerin; ayrı olarak de il biti ik olarak yazılmasının ve adlarının da peki tirme sözcükleri olarak anılmasının do ru olaca ı görü ü benimsenmi tir.

KAYNAKÇA

- AKSAN**, Ye im. Türkçede Zaman Anlatım ve Kimi kileme Yapıları, XV. Dilbilim Kurultayı- stanbul, 24-25 Mayıs 2001.
- AKSOY**, Ömer Asım. Ana Yazım Kılavuzu, Adam Yayınları, 2. Basım, 1988, stanbul.
- AKYALÇIN**, Necmi. Ça da Türk Dili, Dil Derne i'nin Aylık Dil ve Yazın Dergisi S:Eylül 2008, ANKARA.
- AKYALÇIN**, Necmi. Türkçe kilemeler Sözlü ü, Anı Yayıncılık, 2007, ANKARA.
- BANGUO LU**, Tahsin. TÜRKÇEN N GRAMER , ATATÜRK KÜLTÜR, D L VE TAR H YÜKSEK KURUMU, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, 1986, Ankara.
- HAT BO LU**, Vecihe. Türk dilinde kileme, TDK Yayınları, Geni letilmi kinci Baskı, 1981, ANKARA.
- HENG RMEN**, Mehmet. Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınları, 4. Baskı 2002, ANKARA.
- B LG N**, Muhittin. ANLAM DAN ANLATIMA TÜRKÇEM Z, T:C. KÜLTÜR BAKANLI I KÜLTÜR ESERLER , Ba bakanlık Basımevi-ANKARA.
- EKER**, Süer. ÇA DA TÜRK D L , Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2005, ANKARA.
- ERG N**, Muharrem. TÜRK D L B LG S , Bayrak Yayınları, 2012, stanbul.
- ERG N**, Muharrem. TÜRK D L , Bayrak Yayınları, 2000, stanbul.
- MÜLLER**, Hans Georg. Morphophonologische Untersuchungen an Reduplikationen im Türkischen, Tübingen, 2003 (nternette Yayım lanmı Doktora Tezi)
- SAM** , emsettin, Kâmûs-ı Türkî, Temel Türkçe Sözlük C.2
- TDK**, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>
- TÜRKÇE SÖZLÜK**, TDK Yayınları, I. Cilt. Geni letilmi 7. Baskı, 1983, ANKARA.